

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ НЫЗАМЫ
28.12.2012-ж. №145/ХІ

БАЛА ХУҚЫҚЛАРЫНЫҢ КЕПИЛЛИКЛЕРИ ХАҚҚЫНДА

І-БАП. УЛЫҰМА РЕЖЕЛЕР

1-статья. Усы Нызамның мақсети

Усы Нызамның мақсети бала хуқықларының кепилликлери тараўындағы қатнасықларды тәртипке салыўдан ибарат.

2-статья. Бала хуқықларының кепилликлери туўралы нызамшылық

Бала хуқықларының кепилликлери туўралы нызамшылық усы Нызам хәм басқа да нызам актлеринен ибарат.

Егер Өзбекстан Республикасының халықаралық шәртнамасында Қарақалпақстан Республикасының бала хуқықларының кепилликлери туўралы нызам актлеринде нәзерде тутылғанынан басқаша қағыйдалар белгиленген болса, халықаралық шәртнама қағыйдалары қолланылады.

3-статья. Тийкарғы түсиниклер

Усы Нызамда төмендеги тийкарғы түсиниклер қолланылады:

бала (балалар)-он сегиз жасқа толғанға (ер жеткенге) шекемги болған шахс (шахслар);

баланың нызамлы ўәкиллери-ата-ана, перзентликке алыўшылар, қәўендерлер хәм әменгерлер;

қәўендерлик хәм әменгерлик -ата-ана қарамағынан айрылған балаларды оларға тәмийнлеў, тәрбия хәм билим бериў, сондай-ақ олардың хуқықлары, еркинликлери хәм нызамлы мәплерин қорғаў мақсетинде орналастырыўдың хуқықый формасы. Қәўендерлик он төрт жасқа толмаған, әменгерлик он төрт жастан он сегиз жасқа шекемги балаларға белгиленеди;

жетим бала-әкеси де, анасы да қайтыс болған яки олар суд шешимине муўапық өлген деп жәрияланған бала;

физикалық хәм (яки) руўхый раўажланыўында кемшиликлери бар бала-майыплықты белгилеў ушын жетерли болмаған физикалық, ақылый, сенсорлық (сезиў) хәм (яки) руўхый кемшиликлери болған бала;

социаллық қорғаўға мүтәж балалар-жүзеге келген жағдайлар себепли аўыр турмыс шараятында қалған, мәмлекет хәм жәмийет тәрәпинен айрықша қорғаўға хәм қоллап-қуўатлаўға мүтәж балалар, соның ишинде:

майып;
физикалық хәм (яки) руўхый раўажланыўында кемшилиги бар;
жетим;
ата-ана қарамағынан айрылған;
қәнигелестирилген балалар мәкемелеринде тәрбияланыўшы;
турақлы жасаў орнына ийе болмаған;
кем тәмийинленген шаңарақлардағы;
жынаятлы жуўапкершиликке тартылған хәм жазаны өтеў мәкемелеринде турған;

зорлық хәм эксплуатация, қураллы соқлығысыўлар хәм тәбийий апатлар нәтийжесинде жәбирленген балалар;

майып бала-физикалық, ақылай, сенсорлық (сезиў) хәм (яки) руўхый кемшиликлери нәтийжесинде турмыслық-жасаў искерлиги шекленгенлиги себепли социаллық жәрдемге, қорғаўға мүтәж хәм нызамда белгиленген тәртипте майып деп табылған бала;

ата-ананың орнын басыўшы шахслар-нызамда белгиленген тәртипте балаға қатнаслы ата-аналық хуқықын әмелге асырыўшы хәм ата-аналық ўазыйпаларын орынлаўшы, бирақ баланың ата-анасы болмаған шахслар (перзентликке алыўшылар, қәўендерлер хәм әменгерлер);

ата-ана қарамағынан айрылған бала-жетим баладан басқа, хәр қандай себеплерге байланыслы ата-ана қарамағынан айрылған бала.

4-статья. Бала хуқықларын қорғаў бойынша мәмлекетлик сиясат

Бала хуқықларын қорғаў бойынша мәмлекетлик сиясаттың тийкарғы бағдарлары төмендегилерден ибарат:

баланың хуқықлары, еркинликлери хәм нызамлы мәплерин тәмийинлеў;
баланың өмири хәм денсаўлығын қорғаў;
баланың кемситилиўине жол қоймаў;
баланың ар-намысы хәм қәдир-қымбатын қорғаў;
балалардың хуқықлары хәм мүмкиншиликлериниң теңлигин тәмийинлеў;
бала хуқықлары кепилликлериниң хуқықый тийкарларын жетилистириў;
бала хуқықларының кепилликлери ҳаққындағы нызамшылықтың сақланыўын тәмийинлеў;

баланың хуқықлары, еркинликлери хәм нызамлы мәплерин тәмийинлеў хәм қорғаў бойынша мәмлекетлик уйымлар хәм олардың лаўазымлы шахслары жумысының ашықлығы хәм жәриялылығын тәмийинлеў;

балалардың физикалық, интеллектуал, руўхый хәм тәрбиялық камалға келиўине жәрдемлесий;

бала ҳуқықларын қорғау саласындағы жумысты әмелге асырыушы кадрлар таярлау, олардың қәнигелигин асырыу хәм оларды қайта таярлау;

балаларда Ұатан сүйиушилик, пуқаралық, кеңпейиллик хәм тынышлықты сүйиушилик сезимлерин қәлиплестириу;

баланы Өзбекстан хәм Қарақалпақстан халықларының тарийхый хәм миллий дәстүрлери, руухый қәдириятлары хәм дүнья мәденияты жетискенликлери менен таныстырыу;

баланың шахсын, оның илимий, техникалық хәм көркем дөретиушилигин рауажландырыу;

балалардың интасын қоллап-қууатлау;

балада ҳуқықый сана-сезимди хәм ҳуқықый мәдениятты қәлиплестириу;

бала ҳуқықларын тәмийинлеу мақсетинде мәмлекетлик уйымлар хәм мәмлекетлик емес коммерциялық емес шөлкемлер менен бирге ислесиуди рауажландырыу;

балалардың социаллық бейимлесиуине, жас өспиримлердин арасында ҳуқықбузыушылықларды кемейтиуе жәрдемлесиу.

5-статья. Мәмлекетлик ҳәкимият хәм басқаруу уйымларының бала ҳуқықларын тәмийинлеу бойынша ўәкилликлери

Мәмлекетлик ҳәкимият хәм басқаруу уйымлары өз ўазыйпалары шеңберинде төмендеги ўәкилликлерди әмелге асырады:

бала ҳуқықларын тәмийинлеу бойынша бирден-бир мәмлекетлик сиясатты қәлиплестириу хәм әмелге асырыу;

бала ҳуқықларын тәмийинлеу бойынша үстин бағдарларды белгилеу;

бала ҳуқықларының кепилликлери ҳаққындағы нызамшылықты орынлау;

бала ҳуқықлары, еркинликлери хәм нызамлы мәплерин тәмийинлеу бойынша мәмлекетлик бағдарламалар хәм аймақлық бағдарламаларды ислеп шығыу және әмелге асырыу;

бала ҳуқықларын тәмийинлеу бойынша мәмлекетлик уйымлар, балалар мәкемелери хәм шөлкемлериниң жумысын муўапықластырыу хәм қадағалау;

бала ҳуқықларын қорғау бойынша мәмлекетлик сиясатты әмелге асырыу бойынша илажларды белгиленген тәртипте Қарақалпақстан Республикасының бюджети қаржылары хәм нызам актлеринде қадаған етилмеген басқа да дәреклердин есабынан қаржыландырыу;

мәмлекетке қараслы балалар мәкемелериниң материаллық-техникалық базасын беккемлеу хәм мәмлекетлик емес балалар мәкемелерин рауажландырыуға жәрдемлесиудин илажларын көриу;

мәлимлеме-ағартыушылық жумысты әмелге асырыу;

социаллық қорғауға мүтәж балаларды қоллап-қууатлау мәселелерин шешиу.

Мәмлекетлик ҳәкимият хәм басқарыў уйымлары ыызамшылыққа муўапық басқа ўазыйпаларды да әмелге асырыўы мүмкин.

Бала ҳуқықлары, еркинликлери хәм ыызамлы мәплериниң қорғалыўын тәмийинлеў, мәмлекетлик уйымлар хәм басқа да уйымлардың, шөлкемлердиң бала ҳуқықларын қорғаў бойынша жумысын муўапықластырыў мақсетинде ыызамшылықта белгиленген тәртипте бала ҳуқықлары бойынша ўәкилликли уйым шөлкемлестирилиўи мүмкин.

6-статья. Бала ҳуқықларын тәмийинлеўде пуқаралардың өзин-өзи басқарыў уйымлары хәм мәмлекетлик емес коммерциялық емес шөлкемлердиң қатнасыўы

Пуқаралардың өзин-өзи басқарыў уйымлары хәм мәмлекетлик емес коммерциялық емес шөлкемлер балаға оның ҳуқықлары, еркинликлери хәм ыызамлы мәплерин әмелге асырыўды хәм қорғаўда жәрдем береди, балаға яки оның ыызамлы ўәкилине ҳуқықый, методикалық, мәлимлемелик хәм басқа да жәрдем көрсетеди.

Пуқаралардың өзин-өзи басқарыў уйымлары хәм мәмлекетлик емес коммерциялық емес шөлкемлер:

бала ҳуқықлары, еркинликлери хәм ыызамлы мәплерин тәмийинлеў бойынша мәмлекетлик бағдарламалар хәм аймақлық бағдарламаларды ислеп шығыўда және әмелге асырыўда қатнасыўы;

бала ҳуқықлары, еркинликлери хәм ыызамлы мәплерин тәмийинлеў бойынша ўәкилликлерди әмелге асырыўда мәмлекеттен хәм халықаралық шөлкемлерден методикалық, шөлкемлестириўшилик хәм қаржылай жәрдем алыўы мүмкин.

II-БАП. БАЛА ҲУҚЫҚЛАРЫНЫҢ ТИЙКАРҒЫ КЕПИЛЛИКЛЕРИ

7-статья. Бала ҳуқықларының ыызамлылық кепилликлери

Өзбекстан хәм Қарақалпақстан Республикаларының Конституциялары, усы ыызам хәм басқа да ыызамшылық актлерине муўапық хәр бир балаға инсан хәм пуқара ҳуқықлары және еркинликлери тийисли болады хәм мәмлекет тәрәпинен кепилленеди.

Некеде хәм некесиз туўылған балалар тең хәм хәр тәрәплеме қорғаўдан пайдаланады.

Мәмлекет баланың барлық түрлердеги кемситиўлерден қорғалыўын тәмийинлеў ушын зәрүрли илажлар көреди.

Баланың ҳуқықлары шеклениўи мүмкин емес, ыызамда белгиленген жағдайлар буған кирмейди.

8-статья. Баланың жасау хуқықы кепилликлери

Жасау хуқықы хәр бир баланың ажыралмас хуқықы болып табылады. Баланың өмирине қастыянлық етиу ең ауыр жынаят есапланады.

Мәмлекет саламат баланың тууылыуын хәм рауажланыуын тәмийинлеу ушын шараят жаратады.

9-статья. Баланың индивидуаллыққа хәм оны сақлап қалыуға болған хуқықының кепилликлери

Хәр бир бала тууылған уақтынан баслап фамилиясы, аты, әкесиниң атын алыу, миллети хәм пуқаралығына ийе болыу хуқықына, сондай-ақ оларды сақлап қалыу хуқықына ийе.

10-статья. Баланың еркинлик хәм жеке қол қатылмаслық хуқықының кепилликлери

Хәр бир бала еркинлик, жеке қол қатылмаслық, турақ жайына қол қатылмаслық хәм хат-хабарларын сыр сақлау хуқықына ийе.

Хәр бир бала өз ар-намысына хәм қәдир-қымбатына қастыянлық етилиулерден, жеке өмирине нызамсыз араласыулардан қорғалыу хуқықына ийе.

Бала нызамға тийкарланбаған ҳалда усланып турылыуы, иркиуға алыныуы, қамаққа алыныуы мүмкин емес.

Мәмлекет баланың жеке шахсының, жасау орнының қол қатылмаслығын, хат-хабарларының сыр сақланыуын тәмийинлейди хәм баланы эксплуатацияның барлық түрлеринен, соның ишинде, физикалық, руухый хәм жынысый зорлаулардан, қыйнауға салыулардан яки мийримсиз, қопал ямаса ар-намысын кемситиуши басқа да түрдеги қатнаслардан, жеңилтеклик қатнас хәрекетлерден, жынаятқа, бузықшылық пенен шуғылланыуға тартылыудан қорғауды әмелге асырады.

11-статья. Баланың қорғалыуға болған хуқықының кепилликлери

Хәр бир балаға оның хуқықларын, еркинликлерин хәм нызамлы мәплерин суд арқалы қорғау, мәмлекетлик уйымлардың, пуқаралардың өзин-өзи басқарыу уйымлары хәм мәмлекетлик емес коммерциялық емес шөлкемлердин нызамсыз шешимлери, лауазымлы шахслардың нызамсыз хәрекетлери (хәрекетсизлиги) үстинен судқа шағым етиу хуқықы кепилленеди.

Баланың хуқықлары, еркинликлери хәм нызамлы мәплерин қорғау оның ата-анасы, ата-ананың орнын басыушы шахслар, нызамда нәзерде тутылған жағдайларда болса қәуендерлик ямаса әменгерлик уйымы, прокурор, суд тәрәпинен әмелге асырылады.

Ер жеткенге шекем ызымға муўапық толық қатнасқа уқыплы деп тән алынған (эмансипация) бала өз хуқықларын, сондай-ақ, қорғалыўға болған хуқықын еркин хәм бийғәрез әмелге асырыўға және миннетлерин бийғәрез орынлаўға хақылы.

Бала ата-ана хәм ата-ананың орнын басыўшы шахслар тәрәпинен кемситиўлерден қорғалыў хуқықына ийе.

Баланың хуқықлары, еркинликлери хәм ызымлы мәплери бузылғанда, сондай-ақ ата-ана (олардың биреўи), яки ата-ананың орнын басыўшы шахслар баланы тәмийинлеў, тәрбия хәм билим берий бойынша миннетлемелерин орынламаған яки тийисли дәрежеде орынламағанда ямаса ата-аналық хуқықларынан пайдаланып баланы кемситкенде, бала өз хуқықлары хәм ызымлы мәплериниң қорғалыўын сорап қәўендерлик хәм әменгерлик уйымына еркин түрде мүрәжат етиўге хақылы.

Баланың өмири, яки ден саулығына қәўип туўылыўынан, оның хуқықлары, еркинликлери хәм ызымлы мәплери бузылғанлығынан хабардар болған жеке шахслар бул туўралы баланың хақықый жасайтуғын жериндеги қәўендерлик хәм ғамхорлық уйымына хабарлаўы шәрт. Усындай мағлыўматлар алынған жағдайда қәўендерлик хәм әменгерлик уйымы баланың хуқықлары, еркинликлери хәм ызымлы мәплерин қорғаў бойынша зәрүрли илажлар көрийи шәрт.

12-статья. Балаларды тәрбиялап атырған шаңарақларды мәмлекет тәрәпинен қоллап-қуўатлаў

Мәмлекет балаларды тәрбиялап атырған шаңарақларды қоллап-қуўатлаўды кепилликке алады, сондай-ақ ызымшылықта белгиленген тәртипте оларға социаллық жәрдем көрсетилиўин тәмийинлейди.

13-статья. Баланың шаңарақлық орталыққа болған хуқықының кепилликлери

Хәр бир бала шаңарақта жасаў хәм тәрбияланыў, өз ата-анасын билиў, олар менен бирге жасаў хәм олардың ғамхорлығынан пайдаланыў хуқықына ийе, оның мәплерине қарсы болған жағдайлар буған кирмейди.

Баланың ата-анасы болмағанда, олар ата-аналық хуқықынан айрылғанда хәм бала ата-ана қарамағынан айрылған басқа да жағдайларда, оның шаңарақта жасаў хәм тәрбияланыў хуқықы қәўендерлик хәм әменгерлик уйымы тәрәпинен тәмийинленеди.

Бала әкеси, анасы, атасы, кемпир апасы, аға-инилери, апа-сиңдилери хәм басқа да туўысқанлары менен көрисиў хуқықына ийе. Ата-анасының некеден ажырасыўы, некениң хақықый емес деп табылыўы яки әке хәм ананың бөлек жасаўы баланың хуқықларына тәсир етпейди.

Әке хәм ана түрли мәмлекетлерде жасаған жағдайда да бала олар менен көрисиў хуқықына ийе.

Экстремал жағдайларға (ушлап турыў, иркиўге алыў, қамаққа алыў, емлеў мәкемелеринде болыў хәм басқа да жағдайларға) түсип қалған бала өз ата-анасы хәм басқа да туўысқанлары менен нызамшылықта белгиленген тәртипте көрисиў хуқықына ийе.

14-статья. Баланың нызамсыз көширилиўден қорғалыў хуқықының кепилликлери

Хәр бир бала нызамсыз көширилиўден хәм шет елден қайтарылмаўдан қорғалыў хуқықына ийе.

Баланың шет елге сапарлары тек ата хәм ананың, яки ата-ананың орнын басыўшы шахслардың келисими менен нызамшылыққа муўапық әмелге асырылыўы мүмкин. Усы мәселе бойынша әке хәм ана яки ата-ананың орнын басыўшы шахслар ортасындағы хәр қандай келиспеўшилик суд тәрэпинен шешиледи.

Әке хәм ана, яки ата-ананың орнын басыўшы шахслар баланың жоғалғанлығы ҳаққында тийисли уйымларға дәрхал хабар бериўи шәрт.

Әке хәм ана яки ата-ананың орнын басыўшы шахслардың қараўында болмаған балалар олардың жанына кепиллики қайтарылыў хуқықына ийе.

Өзбекстан Республикасының дипломатиялық ўәкилликлери шет елде нызамлы ўәкиллериниң қараўысыз турған балалардың - Өзбекстан Республикасы пуқараларының есабын жүргизеди хәм олардың қайтарылыўы бойынша илажлар көреди. Ата-анасы бийдәрек жоғалған деп табылған яки олар қайтыс болды деп жәрияланған жағдайда, қәўендерлик хәм әменгерлик уйымы усы балаларды шаңарақларға, бундай мүмкиншилик болмағанда жетим балалар яки ата-ана қарамағынан айрылған балалар ушын арналған мәкемелерге орналастырыў илажларын көреди.

Нызамлы ўәкиллердиң қараўысыз шет елде турған балаларды қайтарыў мәселелери Өзбекстан Республикасының халықаралық шәртнамалары тийкарында шешиледи.

Қарақалпақстан Республикасының нызамшылығына хәм халық аралық шәртнамаларына муўапық, мәмлекет орынлаў мақсетлери, түрлери хәм усылларына қарамастан, балаларды нызамсыз көшириўдиң алдын алыў, сондай-ақ оларды турақлы жасайтуғын мәмлекетине қайтарыў илажлары көриледи.

15-статья. Баланың өз пикирин билдириў хуқықының кепилликлери

Шаңарақта ҳәр бир бала өз пикирин билдириўге, сондай-ақ ҳәр қандай суд мәжилиси яки ҳәкимшилиқ талқылаўларда өз мәплерине байланыслы мәселелер бойынша сөзге шығыўға ҳақылы.

16-статья. Баланың мәлимлеме алыў хуқықының кепилликлери

Ҳәр бир бала өзиниң ден саўлығына, тәрбиялық ҳәм руўхый камалға жетиўине зыяны тиймейтуғын мәлимлемени алыў хуқықына ийе.

Ҳәр бир бала ҳәр қандай мәлимлемени излеў, алыў ҳәм тарқатыў хуқықына ийе, нызамда нәзерде тутылған шеклеўлер буған кирмейди.

Порнография, жаўызлық ҳәм зорлықларды сәўлелендириўши, инсанның қәдир-қымбатын кемситиўши, балаларға зыянлы тәсир ететуғын ҳәм хуқықбузыўшылықлардың келип шығыўына себеп болатуғын ғалаба хабар қуралларынан пайдаланыў, әдебиятларды тарқатыў ҳәм фильмлерди көрсетиў қадаған етиледі.

17-статья. Баланың ойлаў, сөйлеў, ҳұждан ҳәм исеним еркинлиги хуқықының кепилликлери

Бала ойлаў, сөйлеў, ҳұждан ҳәм исеним еркинлиги хуқықына ийе.

Баланың пикир жүргизиў ҳәм оны билдириў еркинлиги нызамда белгиленген тәртипте шеклениўи мүмкин.

18-статья. Баланың жеке меншикке болған хуқықының кепилликлери

Бала нызамда белгиленген тәртипте жеке меншиқ хуқықына ийе болыўы мүмкин.

Баланың жеке пайдаланыўында болған, бала тәрәпинен саўға, мийрас сыпатында алынған, жеке мийнети есабынан яки басқа нызамлы усылда алынған буйымлар, мал-мүлклер оның жеке меншиги болып есапланады.

19-статья. Баланың турақ жайға болған хуқықының кепилликлери

Ҳәр бир бала турақ жайлы болыў хуқықына ийе. Бул хуқық нызамшылықта белгиленген тәртипте әмелге асырылады.

Турақ жай меншиқ ийесиниң яки турақ жайды ижараға алыўшының шаңарақ ағзалары болған балалар, олар қай жерде болыўына қарамастан, турақ жай меншиқ ийеси яки турақ жайды ижараға алыўшы ийелеп турған турақ жайға тийисли хуқыққа ийе болады.

Тәрбия, емлеў мәкемелери ҳәм басқа мәкемелерде, туўысқанлары, қәўендерлердиң яки әменгерлери қарамағында болған жетим балалар, ата-

анасының қарамағынан айрылған балалар тұрақ жайға болған меншик хуқықын яки тұрақ жайдан пайдаланыў хуқықын сақлап қалады.

Қәуендерлик яки әменгерлик белгиленген баланың меншигинде яки пайдаланыўында болған тұрақ жайды өзге шахсқа өткерий ушын қәуендерлик яки әменгерлик уйымының келисими талап етиледі.

20-статья. Баланың мийнет етиў хуқықының кепилликлери

Хәр бир бала өзиниң жасы, денсаўлығының жағдайы хәм кәсиплик таярлығына муўапық нызамшылықта белгиленген тәртипте мийнет етиў, жұмыс түрин хәм кәсипти еркин таңлаў, әдил мийнет шараятларында ислеў хуқықына ийе. Жұмысқа қабыл етиўге он алты жастан баслап жол қойылады.

Балаларды мийнетке таярлаў ушын улыўма билим беретуғын мектептер, орта арнаўлы, кәсип-өнер оқыў орынларының оқыўшыларын олардың денсаўлығына хәм руўхий раўажланыўына зыян келтирмейтуғын, билим алыў процессин бузбайтуғын жеңил жұмысты оқыўдан бос ўақытларында орынлаўы ушын олар он бес жасқа толғаннан кейин ата-анасынан биреўиниң яки ата-анасының орнын басыўшы шахслардан бириниң жазба түрдеги келисими менен жұмысқа қабыл етиўге жол қойылады.

Мәмлекет тәрәпинен он сегиз жасқа толмаған жұмыс ислеўши шахсларға жұмысты билим алыўы менен бирге қосып алып барыўы ушын зәрүрли шараятларды жаратып берий хәм нызамшылықта нәзерде тутылған басқа да илажларды көрий арқалы баланың мийнет етиў хуқықының тәмийинлениўи кепилленеди.

21-статья. Баланың дем алыў хәм бос ўақытқа болған хуқықының кепилликлери

Хәр бир бала өзиниң жасы, денсаўлығы хәм мүтәжликлерине сәйкес келетуғын дем алыў хәм бос ўақытқа болған хуқықына ийе.

Ата-анасы яки ата-анасының орнын басыўшы шахслар өз қәбилиетлери хәм имканиятларына муўапық баланың хәр тәрәплеме жетилисиўи хәм раўажланыўы ушын зәрүрли турмыс шараятын тәмийинлейди.

Балалар саламатландырыў, спорт, дәретиўшилик шөлкемлери хәм дем алыў және бос ўақытты шөлкемлестиретуғын басқа да шөлкемлер нызамшылыққа муўапық мәмлекетлик уйымлар тәрәпинен шөлкемлестириледи хәм қоллап-қуўатланады.

22-статья. Баланың денсаўлығын сақлаў хуқықының кепилликлери

Хәр бир бала денсаўлығын сақлаў хуқықына ийе.

Мәмлекет саламат бала туўылығын тәмийинлеў ушын анаға оның ден саўлығын сақлаў бойынша шараятлар жаратады.

Мәмлекет балаларға ызымшылыққа муўапық көлемдеги пулсыз медициналық жәрдем көрсетиўге кепиллик береді.

Баланың денсаўлығын сақлаў ҳуқықы мәмлекет тәрәпинен төмендеги жоллар менен тәмийинленеди:

қәнигели медициналық хызмет көрсетилиўин шөлкемлестириў;

баланың, оның ата-анасының саламатлығы ҳәм балалар кеселликлери профилактикасы жағдайын қадағалаў;

балалар ҳәм жас өспиримлерди профилактикалық-емлеў мәкемелеринде диспансерлик тексерилерден өткерилеўи ҳәм емлеўи;

талап дәрежесиндеги сапаға ийе болған азық-аўқат өнимлериниң ислеп шығарылыўын ҳәм сатылыўын қадағалаў;

баланың физиологиялық өзгешеликлери ҳәм денсаўлығы жағдайына жуўап беретилеўин билим алыўи ҳәм мийнет етилмеўи шараятларын жаратыўи;

кәсипке жарамлылығын анықлаўда Қарақалпақстан Республикасының Мәмлекетлик бюджетиниң қаржылары есабынан пулсыз медициналық мәсләхәт берилеўи;

санитариялық-гигиеналық билим берилеўи, саламат турмыс тәрәзин үгит-нәсиятлаўи ҳәм хошаметлеўи;

денсаўлығының жағдайы ҳаққында бала ушын қолай болған усылда зәрүрли мағлыўмат берилеўи.

Он төрт жастан үлкен жастағы бала мағлыўматларды билген ҳалда медициналық араласыўға ерикли түрде келисим берилеўи яки қарсылық билдирилмеўи ҳуқықына ийе.

Бала менен оның өмирине, денсаўлығына ҳәм нормал раўажланыўына зыян тийгизетилеўин ҳәр қандай илимий тәжирийбе яки басқа экспериментлер өткерилеўи қадаған етиледи.

Мәмлекет арнаўлы шеклеўлерди орнатыўи ҳәм арнаўлы профилактикалық бағдарламаларды әмелге асырыўи арқалы баланы алкогольға болған мейилликтен, шегилден, нәшебентлик затларды, психотроп затлар ҳәм интеллектуал-жигерли искерлигине тәсир көрсететилеўин басқа да затларды пайдаланыўдан қорғаўи бойынша зәрүрли илажларды көреді.

23-статья. Баланың билим алыўи ҳуқықының кепилликлери

Ҳәр бир бала билим алыўи ҳуқықына ийе.

Мәмлекет баланың пулсыз мәжбүрий улыўма орта билим, сондай-ақ, орта арнаўлы кәсиплик билим алыўына кепиллик береді.

III-БАП. СОЦИАЛЛЫҚ ҚОРҒАҰҒА МҮТӘЖ БАЛАЛАР ХҰҚЫҚЛАРЫНЫҢ ҚОСЫМША КЕПИЛЛИКЛЕРИ

24-статья. Социаллық қорғауға мүтәж балалардың шаңарақ орталығына болған хуқықының кепилликлери

Мәмлекет баланың шаңарақта болыуына тосқынлық ететугын шараятларды сапластырыу, бала шаңарағынан ажыратылған жағдайларда оны шаңарағына тезирек қайтарыу бойынша зәрүрли илажлар көреді.

Мәмлекет майып балаларды хәм физикалық және (яки) руұхый раұажланыуында кемшилиги болған балаларды тәрбиялап атырған шаңарақларға материаллық жәрдем, мәсләхәт жәрдеми хәм басқа да жәрдемлер көрсетеді және оларды қоллап-қуұатлайды.

Ата-ана қарамағынан айырылған балаға ғамхорлық етиуде жеңилликли хуқық бул ұазыйпаны орынлауға имканияты бар туұысқанларына бериледи.

Баланы шаңараққа орналастырыудың имканияты болмаған жағдайда, оны қәнигелестирілген мәкемелерге орналастырыу ақырғы шара болып есапланады.

Шаңарақта тәрбияланыуы мүмкин болмаған социаллық қорғауға мүтәж балалар оларға зәрүр ғамхорлықты хәм қоллап-қуұатлауды тәмийинлейтуғын альтернативалық түрде орналастырылуы хуқықына ийе.

Социаллық қорғауға мүтәж балаларды альтернативалық орналастырыудың түрлери төмендегилерден ибарат:

қәуендерлик хәм әменгерликти белгилеу;

баланы перзентликке алыу;

шаңараққа тәрбияға алыу (патронат);

қәнигелестирілген тәрбия, емлеу мәкемелерине, социаллық қорғау мәкемелерине орналастырыу.

Нызамшылыққа муұапық социаллық қорғауға мүтәж балаларды альтернативалық орналастырыудың басқа түрлери де нәзерде тутылуы мүмкин.

Социаллық қорғауға мүтәж балаларды альтернативалық орналастырыу тәртиби нызамшылық пенен белгиленеди.

25-статья. Социаллық қорғауға мүтәж балалардың жәмийетке енисиу хуқықының кепилликлери

Социаллық қорғауға мүтәж балалар жәмийет турмысында қатнасыуда басқа балалар менен тең хуқыққа ийе.

Мәмлекет социаллық қорғауға мүтәж балалар хәм олардың шаңарақларының жәмийеттиң турмысында белсене қатнасыуын тәмийинлеу ушын олардың абыройы хәм қәдир-қымбатын кемситпеу шәртлери тийкарында

бағдарламалар ислеп шығыу бойынша басламашы болады хәм зәрүр ресурслар ажыратады.

Билимлендириу, медициналық хәм мәдений-ағартыушылық мәкемелери майып балалар хәм физикалық және (яки) руұхый раўажланыуында кемшиликлери бар балалардың еркин хәрекетлениуи ушын бейимлестирилген болыуы керек.

Мәмлекет социаллық қорғауға мүтәж балаларды реабилитация етиу системасын қәлиплестиреди хәм раўажландырыуды шөлкемлестиреди және оған жәрдемлеседи.

Майыплық белгиленген ўақыттан баслап бала тийисли мәмлекетлик уйымлары тәрәпинен орынланыуы мәжбүрий болған жеке тәртиптеги реабилитация бағдарламасынан пайдаланыу хуқықына ийе.

26-статья. Социаллық қорғауға мүтәж балалардың турақ жайға болған хуқықларының кепилликлери

Жетим балалар хәм ата-ана қарамағынан айрылған балалар, толық мәмлекет тәмийинлеуінде турған қәнигелестирилген оқыу-тәрбия мәкемелерин питкерген яки жазаны өтеу мәкемелеринен азат етилген балалар, сондай-ақ социаллық қорғауға мүтәж болған басқа категориядағы балалар өзлери бурын жасаған турақ жай майданына ийе болыу яки нызамшылыққа муўапық турақ жай алыу хуқықына ийе.

27-статья. Социаллық қорғауға мүтәж балалардың социаллық жәрдем алыуға болған хуқықының кепилликлери

Социаллық жәрдем оны алыу хуқықына ийе болған хәр бир балаға тайынланады.

Социаллық жәрдем көрсетиу муғдары, шәртлери хәм тәртиби нызамшылық пенен белгиленеди.

Жетим балаларға хәм ата-анасының яки басқа нызамлы ўәкиллериниң қарамағынан айрылған балаларға билим бериу хәм оларды тәмийинлеу нызамшылықта белгиленген тәртипте толық мәмлекетлик тәмийинлеу тийкарында әмелге асырылады.

Мәмлекетлик уйымлар ата-ана қарамағынан айрылған хәр бир балаға, балалардың орналастырылыу түрине қарамастан, материаллық хәм басқа да шараятларды тәмийинлейди.

Мәмлекет социаллық қорғауға мүтәж балаларды қоллап-қуўатлауға бағдарланған қәуендерлик бағдарламаларды нызамшылыққа муўапық хошаметлейди.

28-статья. Майып балалар, физикалық хәм (яки) руұхый раўажланыўында кемшиликлери болған балалардың медициналық-социаллық жәрдем алыўға болған хуқықының кепилликлери

Майып балалар медициналық-социаллық жәрдем алыў хуқықына ийе болып, бул профилактикалық, емлеў-диагностикалық реабилитациялаў, санаторий-курортлық, протез-ортопедиялық жәрдемлерди, хәрекетлениў үскенелери менен жеңиллетилген шәртлерде тәмийинлениўин хәм басқа да жәрдем түрлерин өз ишине алады.

Майып балалар мәмлекетлик денсаўлықты сақлаў, мийнет хәм халықты социаллық қорғаў системасы мәкемелеринде пулсыз медициналық-социаллық жәрдем алыў, өз үйлеринде күтим берилиў хуқықына ийе.

Физикалық хәм (яки) руұхый раўажланыўында кемшиликлери болған балаларға медициналық-социаллық жәрдем көрсетиў тәртиби, оларға берилетуғын жеңилликлер дизими нызамшылық пенен белгиленеди.

Физикалық хәм (яки) руұхый раўажланыўында кемшиликлери болған балалар ата-анасы яки ата-анасының орнын басыўшы шахслардың арзасына муўапық Қарақалпақстан Республикасы Мәмлекетлик бюджети, қайырқомлық хәм басқа да қорлардың қаржылары есабынан, сондай-ақ ата-анасы яки ата-анасының орнын басыўшы шахслардың қаржылары есабынан социаллық қорғаў системасы мәкемелеринде сақланыўы мүмкин.

29-статья. Социаллық қорғаўға мүтәж балалардың билим алыўға болған хуқықының кепилликлери

Мәмлекет арнаўлы педагогикалық қатнас зәрүрлиги болған социаллық қорғаўға мүтәж балалардың белгиленген билимлендириў стандартлары хәм талаплары дәрежесинде билим алыўын кепиллеўши тийисли қаржылар ажыратады хәм басқа да илажлар көреді.

Физикалық хәм (яки) руұхый раўажланыўында кемшиликлери болған балалар және майып балалар олар ушын арнаўлы ислеп шығылған билимлендириў бағдарламалары бойынша билимлендириў мәкемелеринде оқыў хәм тәрбияланыў және өз физикалық, ақылай қәбилыйети хәм қәлеўине қарай билим алыў хуқықына ийе.

Медициналық-психологиялық-педагогикалық комиссияның усынысы болған жағдайда, физикалық хәм (яки) руұхый раўажланыўында кемшиликлери болған балалар және майып балалардың ата-аналары өз тилек хәм қәлеўине қарай және баланың қызығыўшылығынан келип шыққан ҳалда билимлендириў (улыўма яки қәнигелестирилген) мәкемесиниң түрин таңлаў хуқықына ийе.

Социаллық қорғауға мүтәж балаларға орта арнаулы, кәсип-өнер хәм жоқары оқыу орынларына оқыуға кириуінде нызамшылық пенен жеңилликлер белгилениуи мүмкин.

IV-БАП. ЖУЎМАҚЛАЎШЫ РЕЖЕЛЕР

30-статья. Тартысларды шешиу

Бала хуқықларының кепилликлери тарауындағы наразылықлар нызамшылықта белгиленген тәртипте шешиледи.

31-статья. Бала хуқықларының кепилликлери хаққындағы нызамшылықты бузғанлық ушын жууапкерлик

Бала хуқықларының кепилликлери хаққындағы нызамшылықты бузғанлықта айыплы шахслар белгиленген тәртипте жууапкер болады.